

СЦЕНОГРАФИЯНИНГ ТАДЖРИЖИЙ РИВОЖЛАНИШИДА САҲНА ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯ

Шухрат Маҳмудов

Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти

2-босқич талабаси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13924951>

Сўнгги йилларда Давлатимиз раҳбари томонидан маданият соҳасини ҳар томонлама қўллаб-қувватланаётгани, бу борада қарор ва фармонларнинг эълон қилиниши соҳанинг тадрижий ривожланишига муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Бу эса жамият ҳаётидаги ўзгаришлар албатта замонавий мавзудаги сценографик асарлар яратилишига таъсирини кўрсатмоқда. Янги дунёқарашнинг шаклланиши, кадриятларни қайта баҳолаш халқ тарихига ва унинг маънавий келиб чиқишига мисли кўрилмаган қизиқиш уйғотди. Келинг, аввало сценография ўзи нима деган саволга жавоб излаймиз. Сценография санъати синтетик ҳисобланиб, унинг мақсади саҳнавий асар мазмун моҳияти очилишига хизмат қилиш. Бу табиийки, саҳна жиҳозлари: реквизит, бутафорлар, либослар, грим ва ҳоказолар учун деталларнинг бирортаси етишмай қолиши ҳам саҳнавий асарнинг тўлақонли намоён бўлишига тўсқинлик қилади. Сценография таркибига кирувчи ҳар бир ашё муҳим аҳамият касб этишини тарихчи олим Н.Сайфуллаев тадқиқотидаги: “90-йилларнинг ўрталарига келиб, Алишер Навоий номидаги давлат академик катта театрида махсус балет пойафзалларининг етишмаслиги оқибатида театр томошаларини кўрсатиш имконияти камайиб кетди.” [1.60] “Бугунга келиб театр декорациялари ва костюмлар жуда эскириб қолган. Бир марта “Фигаронинг уйланиши”да Граф Далмавиванинг ёғоч қуроли зинапоянинг матоли боғичига ўралиб қолди ва граф пастга қулай бошлади, тез ҳаракат қилмаса, оқибати қандай бўлишини тез тасаввур қилган графиния уни қутқариб қолди.” дейилган фактлар орқали янада аниқ билиш мумкин.

Театр рассомлари ижодининг саҳнада тўлақонли томошабинга намоён бўлишида “театрнинг моддий аҳволи муҳим аҳамият касб этди. Келгусидаги замонавий сценография киёфасини даврдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, театрнинг ҳомийлар кўмагидаги ривож белгилаб берди. Сценографияда тарихий, классик ва замонавий мавзулардаги спектакллар воқеилигини давр нуқтаи назари билан ифода эта оладиган янги шакллар, услублар излана бошланди. Замон ва давр киёфасини белгилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар келгусидаги давр сценографиясига таъсирини кўрсатди. Опера ва балет асарлари специфик жиҳатдан театр санъатининг синтетик факторларига таянади. Шунинг

учун ҳам унда рассом иши фақат режиссёр ҳамкорлиги билан чегараланмайди. Композитор яратган мусиқа, мукаммал ёзилган либретто, саҳналаштирилган хореографик композиция барчаси уйғунлашган ҳолда рассом меҳнатида бир бутун шаклга айланади.

Саҳналаштириш жараёнининг фаол иштирокчиси саналувчи рассом билан фикрлар уйғунлигида балетмейстер хореографияни, режиссёр эса мизансаҳналар чизма(рисунок)сини ҳал этади. Операнинг сценографик ечимини саҳналаштириш рассомдан бир қанча билимларга эга бўлишни талаб этади: спектаклдаги композиторнинг ғоясини англаш ва унга мос ранг ва шаклларни топа олиш; ғояни образли англай олиш, ҳар бир саҳна кўриниши режасини тузиш; сценографик ечимни образли талқин этиш, актёрлар учун кенг атмосфера, эркин ҳаракатланишлари учун муҳит ярата олиш.

“Опера спектакли сценографиясини саҳналаштирилишда композитор партитурасида акс эттирилган ғоянинг бадиий бой ифодасини, режиссёрнинг ўзига хос ёндошувини чуқур ҳис этиш зарур.” Сценографияда опера спектаклини саҳналаштиришда воситалар тасвир, ранг ва шаклларни аниқлаш ҳамда мусиқали саҳна асарининг моҳияти ва мазмунига тўғри мослаштириш билиш муҳим саналади. Саҳнада декорациянинг тўлақонли мусиқа ва рақс билан мутаносиблигига эришиш муҳимдир. Операнинг синтетик хусусиятидан келиб чиққан ҳолда сценографик тасвирий ечимнинг бадиий жиҳатини камайтирмаган ҳолда барча деталларини тўлақонли ёндошув асосида ишланади.

Сценографиянинг ютуғи композитор ва режиссёр ҳамда балетмейстер билан бирга бадиий-ғоявий жиҳатдан фикр, мақсад уйғунлигига эришиш эса ишнинг муваффақиятини белгилаб беради. Бунга табиийки, саҳнанинг сўнгги техникалар (мультимедия, проекцион экран, чироқлар) билан таъминланиши муҳим ҳисобланади. Театр рассоми операда ҳам, балетда ҳам асар моҳиятидаги мураккаб тақдирларнинг ҳиссий кечинмаларини, ёрқин эҳтирослар қўшиб, ранг ва шаклларга кўчиради. Ҳар икки санъат турида ҳам специфик келиб чиқишини эътиборидан қочирмай, асардаги лиризмни, поэтикани тасвирий-бадиий ечимга жойлай олади. Натижада, томошабин парда очилиши билан саҳнавий асар воқеаси макони ва замонини аниқ кўради. Воқеалар жараёнидаги драматизм, лиризм, поэтик моҳиятга ранглар жилваси, шакл ўзгаришлари билан мусиқа ва хореографик ҳаракатлар ҳамоханлигида кириб боради. Бундай даражага етмоғи учун табиийки, ҳар бир сценограф саҳнавий асар намоиш этиладиган театр саҳна қисмиининг ҳар бир нуқтасини мукаммал билмоғи шарт. 2012 йили ушбу театр япон ҳукуматининг 400 минг АҚШ доллари миқдоридаги грантни овоз ёзиш, видео монтаж қилиш ҳамда ёритиш тизимини яхшилаш учун ютиб олди.

2015 йилги таъмирдан сўнг театрнинг саҳна имкониятлари аввалгидан кўра янада кенгайди, замонавийлаштирилди. Театр интерьерига дунёнинг ривожланган давлатларида ишлаб чиқарилаётган сўнгги технологиялар асосидаги ускуналар: Франциядан “Seat Ventilation” - замонавий ҳаво алмаштириш тизими, Испаниядан “Josper” - махсус ўриндиклар, Буюк Британиядан “Denkriser” - ёритиш ускуналари олиб келиб ўрнатилди.

Саҳна деярли тўлиқ компьютер билан бошқариладиган программалаштирилган тизимга ўтди. Чироқлар, штанкетлар барчаси ягона механизмга бўйсуниб, олдиндан компьютерда режалаштирилган буйруққа бўйсуна бошлади.

Бу эса табиийки, саҳнада хизмат кўрсатувчи ходимлар ишини енгиллаштириш қаторида сценография сифат даражасига ҳам ижобий таъсирини кўрсатишига катта умид боғланди. Саҳнанинг техник қурилган параметрлари: саҳна ойнаси (зеркало) параметри 14.4x9.6м(кенглиги -14.4, баландлиги-9.6), саҳна чуқурлиги 23 м., саҳна кенглиги 25м, штанкетлар кенглиги 19.5м, Оркестр ямаси 1.90м.[7] Задник томонда саҳна рельефи учун платформа бўлиб, плашетдан 2 метр юқори кўтарилади. Планшет марказида эса 6 та люк мавжуд бўлиб, уларга актёр ёки саҳна ускуналарини юқорига кўтариб чиқариш учун 2 та лифт мавжуд. Саҳна штанкетлари ва чироқлари ҳар бир спектакл партитурасидан келиб чиқиб программалаштирилган. Фақат икки юқори ложадаги кузатувчи чироқларгина махсус буйруқ билан чироқчи усталар томонидан бошқарилади. Оркестр ямасида задник энича платформа бўлиб, чуқурлиги 1.90метр. Махсус мусикий кечаларда платформа кўтарилади. Бу эса саҳна планшети кенгайиши билан сценографик ечим имкониятлари кенгрок очилишига кўмак беради. Томошабинлар залида партерда бирдан ўнинчи қаторгача 258 ўриндик, амфитеатрда бирдан ўн биринчи қаторгача 222та жой, ложаларнинг ўнг ва чап томонларидан 15 тадан, балконнинг биринчи ярусидан 96, 2 ярусидан 84 ўриндик ўрин олган.[8] Арьерсаҳнага яқин жойда катта платформа, ундан ташқари планшет қисмда 6 та люк очилди. Люкдан юқорига кўтарилиш учун кичик ҳажмдаги замонавий 2 донна лифт билан ҳам таъминланди. Жаҳон стандарти даражасидаги ушбу замонавийлаштирилган имконият, ўзгаришлар албатта саҳна сценографиясининг сифати учун хизмат қилишига қаратилган. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, платформа ва люклар имконияти аслида замонавий сценография тенденциялари давомийлиги уларнинг техник ҳолати эса амалиётда кенг тарзда фойдаланишга мўлжалланган бўлиши керак эди. Бугунга келиб ушбу платформа баъзи спектаклларда кўтарилиб қўйилгани билан сценографиянинг функционал шаклидаги вазифаси учун қўлланилмайди, шунингдек люклар ҳам. Спектакл давомида фаоллаштирилмайди. Техник имкониятларнинг бу тариқа сценографияда фаол

ишлатилмаслиги эса бугунги замонавий сценограф ижодини ўтган асрнинг ўрталарида яратилган тасвирий ечимли декорациялардан нарига ўтмайдиган ижодкорлар даражасига тушириб қўйишдек хавфни келтириб чиқаради.

REFERENCES

1. Н.Б.Сайфуллаев “Ўзбекистон маданиятининг ҳозирги аҳволи ва уни ривожлантиришнинг истикболлари(1991-1998 йиллар)”, тарих ф.н.дисс. Тошкент, 2002
2. Андрей Слоним: Я безумно боюсь остановиться, Правда Востока 2004г. 9 февраль
3. Ю.Насырова “К проблеме “Восток-запад” в истории узбекской оперы”,
4. East-West issues based on the example of the Uzbek opera history, Section 2. Musical arts
5. Александр Моррисон (Ливерпул университетида Россия, Ҳиндистон ва Марказий Осиё тарихидан дарс беради) “Ғарблик томошабин учун Тошкентда опера қўйилиши ақл бовар қилмас томоша”, сайтдаги мақоласидан. Р.Абдуллаев Опера драматургияси, Т.,2007.
6. Большой театр имени А. Навои выиграл грант японского правительства на \$400 тыс. 21 мая 2012года https://podrobno.uz/cat/calche/Bolshoi-teatr-imeni_Navoi-viigral-grant-yaponskogo-pravitelstva/ Алишер Навоий номидаги Давлат академик Катта театри бош муҳандиси
7. Э.Кабилов билан суҳбат 2021 йил 20 февраль
8. <https://gabt.uz/>
9. “Oriental Art and Culture” Scientific-Methodical Journal - Volume 2 Issue 2 / September 2021 ISSN 2181-063X